

ר' יהודה הלוי — כפוסק הלכות

ר' יהודה ב"ר שמואל הלוי "ראש הדברים ממולח טהור קדש" (אברבנאל עה"ת בראשית ב, כא) נודע בספרו "הכוזרי", "שהוא קדוש וטהור ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו" (ספר תוספות מעשה רב סי' טו' בשם הגר"א. נדפס בתוך סי' בית יעקב לר' ברוך ב"ר יעקב ברוידא, ירושלים תרמ"ד). ריה"ל אף נודע בשיריו הנפלאים והיה "משורר עצום... אומר שירות נכח פני ה' בדבקות גמור" (שם הגדולים בערכו) אך עלינו להכיר את מקומו בין גדולי ישראל, גם בפסק הלכה ומנהג.¹

במקומות בהם דן ריה"ל בשאלות הלכה ומנהג ומנהג בקיצור או בהרחבה, מתגלה לפנינו דמותו של גאון בהלכה, המביע את דעתו בשאלות רבות הנתונות במחלוקת ראשונים והמפרש את הגמרא, פעמים רבות, בדרך מחודשת. מתוך כך מובן שראשונים ואחרונים מביאים את שיטתו ומבררים אותה בהרחבה. ספר הכוזרי הוא המקור העיקרי להכרת גדלותו ההלכתית של ריה"ל, אולם פוסקים למדו אף מפיוטיו נ"מ לדינא: א) בין גדולי ישראל היתה מחלוקת קדומה, אם מותר להפסיק בתפילה לשם אמירת פיוטים, עיין בטור או"ח סי' ס"ח ובב"י. ריה"ל כתב פיוטים רבים, שנועדו להאמר באמצע התפילה, וממילא נזכר שמו בבירור פסק ההלכה בשאלה זו (ע' שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תקל"ב). יתירה מזו, בשו"ת חוות יאיר סי' קל"ח מוכיח, שמותר לומר פיוטים באמצע התפילה, שהרי גדולי ישראל חברו פיוטים אלו. גדלותם של הפייטנים, ביניהם נזכר ר' יהודה הלוי, מוכיחות שאין לפקפק בשאלה זו. וכן פוסק רבו וחברו של ר' יהודה הלוי, ר' יוסף ו' מיגש, בשו"ת שלו, סי' פ"ז: "הרי זה מותר, ואין אצלנו מי שימחה בזה". (ב) בספר חסידים סימן תקנ"א (הוצאת י. מ. סטינעצקי, פרנקפורט תרפ"ד) מברר את נוסח ההבדלה על פי פיוט של ריה"ל: "ואחרים אמרו הרי בכל ספרד אומרים לגויים (דהיינו: המבדיל בין קדש לחול, בין ישראל לגויים...), שהרי ר' יהודה הלוי, שעשה הפיוט היקר "... ויהי מבדיל בין ישראל לגויים". נוסח זה של הבדלה נמצא אף בסדור רס"ג. (וע' בהערות העורך שם שבכתבי

1 בספר "קול הנבואה" להרב דוד כהן "הגזיר" שליט"א כתב: "גאוני ההלכה הם גאוני הפילוסופיה היהודית" (עמ' ט"ז) ומתאר את גדלותם בהלכה של פילוסופים חשובים אך אינו מזכיר שם את ריה"ל.

הגאונים מן הגניזה שהו"ל שכטר נמצא נוסח כזה, אך יש לשער שאף שם מקור הגירסא היא מרס"ג).²

בספר הכוזרי מצאנו פסקי הלכה מקובלים ומוסמכים הנזכרים כבר כדורך אגב כגון ההלכות הקשורות בארץ ישראל במאמר שני סימן י"ד וכיו"ב הלכות מרובות בספר כולו. עם זאת, ראוי לעמוד במיוחד על אותן הלכות, בהן מתבלטת שיטתו של ריה"ל כשיטה חדשה או שדעתו מצטרפת למחלוקת ראשונים ידועה. את החידושים שבספר הכוזרי כבר אספו בכמה מאמרים³, ועל כן עיקר כוונתנו לסכם בקצרה את דבריהם וכן להוסיף גופך מדידן, ועי"כ לתת תמונה שלימה על היקף החידושים בספר "קדוש וטהור" זה.

מאמר א' סימן פט' "ותחילת עשר הדברים הוא הצווי שנאמין באלוקים" (וראה גם מאמר ג' סי' י"א). דעת הכוזרי כדעת הרמב"ם שמנה בין תרי"ג מצוות את המצוה להאמין בה' (ספר המצוות עשין א' ובראש הלכות יסודי התורה). לעומתו דעת הבה"ג שאין למנות זאת למצוה. ובענין זה האריכו הראשונים, מהם נטו לדעת הרמב"ם ומהם נטו לדעת הבה"ג. ראה באנציקלופדיה תלמודית ערך "אמונת ה'".

מאמר ב' סימן י"ח. "ולא נתן רשות למכרה לצמיתות, כמו שאמר "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי הארץ".

שיטת הכוזרי שהאיסור למכור את הארץ לצמיתות הוא בין לנכרי ובין לישראל, והיא אף שיטת הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י"א. והרמב"ן חולק וסובר, שלישאל מותר למכור לצמיתות (אלא שביובל חזרת האדמה לבעליה, כשאר אדמות החוזרות ביובל), והאיסור למכור לצמיתות הוא לנכרי, שלא יחזיר את האדמה לבעליה לעולם. ומחלוקת זו הובאה בספר החינוך מצוה של"ט.³

מאמר ב' סימן כ'. בענין קו התאריך. דעת הכוזרי שמונים את התחלת כל יום 90 מעלות מזרחת לארץ ישראל. זו אף שיטתו של בעל המאור על מסכת ראש השנה. וראשונים הביאו את דברי הכוזרי ונחלקו עליו, הלא הם בספר יסוד עולם לר' יצחק הישראלי, תלמיד הרא"ש, מאמר ב' פרק י"ז וכן הרדב"ז בשו"ת ח"א סימן ע"ו. ואחרונים דנים בשאלה זו הלכה למעשה, ע' בספר "היומם" לר' יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי (מחבר "הלוח") קונטרס ח"י שעות לתזו"א, הרב כשר בעל התורה שלימה בעתון "הפרדס" שבט תשי"ד ועוד.⁴

2 באור זרוע הל' טרפות סי' תי"ג מזכיר את שמו של ר' יהודה הלוי כפוסק בעניני טרפות. אף שלא נודע מי הוא — ספק גדול אם הכונה היא לר' יהודה בר' שמואל הלוי "המשורר הגדול מאין כמוהו".

*2 ראה סיני שנה חמישית חוברת א'—ג', חוברת המוקדשת לזכרו של ריה"ל ובה מאמריהם של הרב עמיאל והרב בלומנפלד ז"ל ויבלח"א הרב זוין ומ"מ דלהלן.

3 הרב בלומנפלד ז"ל במאמרו בסיני (ראה הערה קודמת) — הערות הלכתיות בספר הכוזרי.

4 ראה במפרשי הכוזרי ובסיני שם.

מאמר ב' סימן כ"ב. "ממה שאמרו בענין זה, הכל מעלים לא"י ואין הכל מוציאים וכו'".

מתוך דברי הכוזרי נראה, שדין זה נותג גם בזה"ו (וע' בריש הסימן הבא, שמשמע שכל האמור בסימן זה נוהג בזה"ו), וזה שלא כשיטת ר"ח כהן, שהובאה בתוס' כתובות ק"י: ד"ה הוא, הסובר שבזה"ו אינו מצוה לדור בא"י. חיוב העליה לא"י מבואר גם בסוף המאמר החמישי, שם מבאר החבר דעתו, שעליו לעלות לארץ, למרות הסכנות הכרוכות בדבר.

שם סימן כ"ב. "וכבר שמו לארץ מצרים מעלה על שאר הארצות האחרות ושפטו על זולתה מק"ו ואמרו: "ומה מצרים שנכרתה עליה ברית אסור, שאר ארצות לא כל שכן" 5.

לכוזרי אין חבר בחידושו שאין איסור לצאת למצרים יותר משאר כל חו"ל. וראה ריטב"א יומא לח. שכתב ש בז"ז הו' שנגזר עלינו להיות נדחים בכל קצווי הארץ — כל תוצה לארץ אחד הוא. וראה בהרחבה במסכת סוכה עם הלכה ברורה ובירור הלכה של מרן זצ"ל דף נא, ב ציון ב' ההולכת ונדפסת ותצא לאור בע"ה בקרוב.

שם סימן כ"ב. "ושאסרו מכירת קרקע לנכרי, ושאסרו מכירת קורות הבית והגניחו חרב".

הרב זוין שליט"א במאמרו 6 מפרש את דברי הכוזרי באופן שכוונתו לחדש, שאיסור מכירת דירה לנכרי בא"י היא לא רק משום שעיי"ז נותגים לנכרי חניה בקרקע, ואף לא משום שמכניס לביתו ע"ז, אלא אסור למכור לו דירה אפילו על תנאי שיחריב את הדירה ויטול את קורותיה. ולולי דבריו היה נראה לומר, שדברי הכוזרי מוסבים לא על נכרים בלבד, אלא על ישראל, וטעמו כפי מה שכתב הרמב"ם על פי התוספתא "לא יסתור אדם את ביתו לעשותו גינה וכו', שלא יחריבו את ארץ ישראל". (הלכות שמיטה ויובל פי"ג ה"ו). ופרוש דברי הכוזרי לפי זה שאסור למכור את קורות הבית באופן שהקונה יסיר את הקורות והבית ישאר חרב.

מאמר ג' סימן י"א. "והוא נושא התפילין על מקום המחשבה והזכרון מהראש ואוצל מהם רצועה מגעת אל ידו, כדי שיראה אותה עם השעות . . .".

הגמרא במנחות ל"ה: "אמר ר"ל (שיעור רצועה של תפילין) עד אצבע צרידה". דעת הכוזרי כשיטת רש"י שם שמדובר ברצועה של ראש. והתוס' מביאים שם את דעת הערוך, שמדובר ברצועה של יד, וכן אף נפסק בשו"ע סימן כ"ז סע' ח'. והרב זוין שליט"א מוסיף 7 בדיוק לשון הכוזרי, ששיעור אורך הרצועה המבואר בגמרא הוא כדי שתגיע לאצבע כשהיד פשוטה, ולא כפרש"י, ששיעור "אצבע

5 ראה במפרשים כאן ובעמק הנציב' על הספרי.

6 סיני שם.

7 סיני שם.

צרידה" הוא רק לסימן בעלמא, והכוונה ששיעור אורך חרצועה יהא כמו שיכול פשוט מאצבע עד אמה וכיו"ב.

ת פ י ל ה

מאמר ג' סימן ל"ט. "תורתנו קשורה בהלכה למשה מסיני או מן המקום אשר יבחר ה'... במעמד שופטים ושופטים וכהנים וסנהדרין ואנחנו מצוים שנשמע מהשופט הממונה בכל דור דור... וסמך לו אמרו: "ועשית על פי התורה אשר יצוה לא תסור מן הדבר וכו'". . . , ובזה נתחייבנו במצות מגילה ופורים ומצות חנוכה וכו'.

מבואר שחייבים לשמוע לבית דין הגדול רק כשהוא במקומו בהר הבית ודווקא בשעה שבית המקדש קיים. בשאלה הראשונה נחלקו הרמב"ן והרמב"ם. הרמב"ן בספר המצות עשה קנ"ג סובר כהכוזרי, ואילו הרמב"ם ריש הלכות ממרים וכן על פי פרוש המגילת אסתר והלב שמת שם כוחם יפה אף אם אינם בהר הבית (אלא בכל א"י עיי"ש) פרט לדיני נפשות. כהרמב"ם סוברים גם רש"י ותוס' ע"ז ח: גם בשאלה השניה נחלקו הרמב"ם והרמב"ן. לרמב"ם ישוב ביה"ד הגדול קודם ביאת המשיח, וממילא קודם בנין בית המקדש (ע' פהמש"נ סנהדרין פ"א מ"א – סמיכת זקנים בג'), ומכאן שהוראת בית הדין הגדול אינה תלויה בבנין בית המקדש ואילו הרמב"ן כתב בספר המצוות שם: "מאותה שעה (חורבן הבית) בטלו כל הדינים התלויים בבי"ד הגדול"⁸.

מתוך דברי הכוזרי, "ובזה נתחייבנו במצות מגילה ופורים וכו'", מוכח שסובר דעת הרמב"ם הל' ממרים פ"א ה"ב, שעוברים ב"לא תסור" גם על הוראות בית דין הגדול ובמצוות דרבנן שצוה. והרמב"ן, בהשגותיו לספר המצוות שרש ראשון, סובר שאיסור "בל תסור" עוברים רק "במה שאמרו בפרוש התורה כגון דברים הנדרשים בגזירה שזה או בבנין אב וכו'". עיי"ש⁹.

שם שם. "ויכולנו לומר אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מקרא מגילה וכו' ולגמור את ההלל ולקרוא".

לכוזרי מברכים על הלל שלם "לגמור את ההלל", ואילו על חצי הלל מברכים: "לקרוא את ההלל", וכן שיטת רס"ג (בסידורו עמ' קנ"ג), רב עמרם גאון (בסידורו עיין סדר ר"ח וסדר חג הסוכות), מחזור ויטרי (עמ' 192 ועמ' 237) תוס' ברכות יד. ד"ה ימים, רבינו יונה שם ועוד. ומנהג האשכנזים היום לברך לעולם "לקרוא את ההלל", והיא שיטת המהר"ם רוטנברג, הובאה במרדכי שבת פ"ב סי' רפ"ו ובטור או"ח סי' תפ"ח וברמ"א שם¹⁰.

שם שם. "ואילו היו חוקינו יוצאים אחר הגלות, לא היו נקראים מצוות, ולא היינו חייבים לברך עליהם, אך היו אומרים בהם, שהם חקנה או מנהג".

8 ראה במפרשי הכוזרי.

9 קול יהודה.

10 אוצר נתמד.

רבינו יונה כתב בשם הרמב"ן בברכות יד. ש"אין כל המנהגות שוות, דגבי מנהג ערבה דליכא אלא חבטה בעלמא — לא מברכים, אבל מנהג דהלל, דאיכא שבח והודיה למקום — מברכים" ועל כרחנו שגם הכוזרי מודה לכך, שהרי לעיל מצאנו שמברכים, לדעת הכוזרי, על חצי הלל שאינו אלא מנהג. כעין לשונו של הכוזרי כתב גם בשו"ת הרמ"א סי' ל"ה, שאין מברכים על שום תקנה, שלא מצינו בדברי התלמוד, ואין חיובה ברור אלא מנהג. (ויש לדון אם יש חילוק ביניהם, ואין כאן מקומו).

שאלה זו נדונה הלכה למעשה לגבי ברכה על מקרא מגילה בפסח ובסוכות, עיין שו"ע או"ח סי' ת"צ סעיף ט' בהגה ובאחרונים שם.

מאמר ג' סימן מ"א. "אמר החבר: לא נאמר זה (איסור "לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו") אלא להמון, שלא יחדש משכלם... ומזהיר לשמוע מן הנביאים אחרי משה".

בכוזרי מצאנו שמותר לחכמי ישראל, לגביאים וכו' להוסיף מצות מדעתם, ואיסור בל תוסיף אינו אלא על המון העם. ושיטה זו נמצאת גם בריטב"א סוכה ל"א: באחת השיטות שכתב: "א"כ והוא הנכון, דכל שהוא בתקנת חז"ל אין בו משום בל תוסיף", ויש לדון בדברים אלו עפ"י הירושלמי במגילה פ"א ה"ה, כתיב: "אלה המצות אשר צוה ה' את משה, אלו המצוות שנצטוונו מפי משה וכך אמר לנו משה, אין גביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה", ויש ליישב ואכמ"ל. מאמר ג' סימן מ"ט. "כמו בשר כוס כוס (בהמה גוססת) אשר הוא מותר בעבור שאינו בטוח במות הבהמה ההיא... והטריפה שנראת בריאה אסורה, מפני שיש לה חולי ממית, בלי ספק, ולא יתכן שתחיה ממנו...".

לפנינו שני חידושים גדולים בעניני טרפות. א. הטעם שגוססת מותרת באכילה הוא, שיתכן שלא תמות, ולפי"ז יש מקום לומר, שאם חולה במחלה, שברי לנו שתמות — אסורה. ב. טריפה לעולם אינה חיה. בשאלה הראשונה סוברים רב הראשונים כפי מש"כ הראב"ד בספר "האשכול", שהחילוק בין טריפה ובין מסוכנת הוא, שבטריפה נולד חסרון בגוף הבהמה, כגון נקב באבר חיוני וכד', ואילו במסוכנת היא שלימה באברים, אלא שהחולי אחז בה. ועיין בברור שאלה זו בחלקת יואב חיו"ד סימן ז', ומש"כ עליו הרב זוין במאמרו שם, והרחיב את הדיון בשאלה הרב ויינברג ז"ל בשו"ת "שרידי אש" ח"א עמ' נ"ה.

בשאלה השניה נחלקו הפוסקים, ע' ש"ך יו"ד סי' ג"ז ס"ק מ"ח ובאחרונים שם.

מאמר ד' סימן ל"א. "ומהמופלא שבדיניהם בטרפות שדקדקו בהגבלת הגובה, אשר אם דוחים הבהמה ממנו למטה, תהיה אסורה משום ריסוק אברים... ואחר כך אמרו, הניח הבהמה למעלה ובא ומצאה למטה, אין חוששים משום ריסוק אברים, משום דאמדה נפשה".

דעת הכוזרי, שגם אם דוחים את הבהמה שלא ברצונה תהא אסורה, רק כשנפלה מגובה טפחים, שהוא "דקדוק הגבלת הגובה" הנזכר בנפולה. ודעת

שאר ראשונים אינה כן, וסוברים, שכל שנפלה שלא לרצונת אסורה אף בפחות מי. ודבר זוין שליט"א במאמרו שם¹⁴ כתב, שאפשר לומר ששיטת הכוזרי כשיטת הב"י בסי' ג' סעי' א' (לפי הבנת הצ"צ, ודלא כהבנת הש"ך שם), הסובר שאם הבתמה יודעת שרוצים להפילה — אסורה רק בנפלה מגובה י', ורק אם אינה יודעת כלל על כך — אסורה בכל אופן.

מאמר ג' סימן מ"ט. "ומה שאצלנו היום מאיסור שכיבת הנדה והיולדת אינו מפני הטומאה, אבל היא מצוה גרידא מאת הבורא".

חידוש זה של הכוזרי, שיש בנדה שני דינים: דין טומאה ודין איסור, שאינם קשורים זה בזה, נידון בהרחבה על ידי האחרונים. ואכמ"ל¹¹.

מאמר ג' סימן מ"ט. "אמר החבר: הטומאה והקדושה שני ענינים זה כנגד זה, לא ימצא האחד אלא בהמצא השני".

הכוזרי מחדש, שדיני טומאה וקדושה הם דבר והיפוכו, ולא ימצא האחד אלא בהמצא השני. האחרונים אינם מזכירים את דבריו אלה, אך הרב זוין שליט"א מביא דוגמאות שר' יוסף אנגל מדמה דיני קדושה לדיני טומאה ומסיק על פי זה מסקנות הלכתיות, ע' בספרו גבורות שמונים אות כ"ו ובבית האוצר מערכת א' כלל מ"א¹².

שם שם. "אבל חובות הטומאה בטלו ממנו, מפני שאנו בארץ טמאה ואויר טמא, וכל שכן מה שאנו משתמשין בו מהקברות והשרצים והמצורעים והזבים והמתים וזולת זה".

נראה מדברי החבר, שמצורע טמא גם בזמן הזה. ותמה עליו ב"אוצר נחמד", שהרי המצורע טמא רק אם הכהן מטמאו, כפי שמבואר במשנה נגעים פ"ג מ"א, שהובאה בגמרא מו"ק ז. וכן אף נפסק להלכה ברמב"ם הלכות טומאת צרעת פ"ט ה"ב, וא"כ אין טומאת מצורע בזמן הזה כלל ועיקר. והחבר מדייק בדבריו גם להלך, שכתב "וצרעת הבגד והבית התלויה במאמר הכהן טמא או טהור" (סימן ג'), דהיינו שדווקא צרעת הבגד והבית תלויים במאמרו, אך לא צרעת האדם. וצ"ע. והטעם שדיני צרעת אינם נזהגים בזה"ז ע' באו"ב כאן, סוף הקדמת תפא"י למשניות נגעים, העמק שאלה להנצי"ב שאילתא פ"ח אות א', וע"ע בתינוך מצוה קס"ט.

מאמר ג' סימן ג"א. "ומן הסייגות שאסור הוצאת והכנסה מרשות היחיד לרשות הרבים ובהיפך מה שלא אסרה זה התורה".

לכאורה מוקשים דברים החבר ממשניות מפורשות, ועל כרחנו לבאר את דברי החבר, שדן באיסור הוצאת מרשות היחיד לחצר, ואף חצר גקראת בפיו רה"ר, שכן דרך הרבים להלך בחצר, ועפ"י באור זה כתב הרב זוין שליט"א הכרעה במתלוקת ראשונים¹³.

11 מלבד המאמרים בסיני הנ"ל ראה באתון דאורייתא כלל גא' וחלקת יואב מחק' יוד' סי' כט.

12 סיני שם.

13 סיני שם.

14 סיני שם.

מאמר ד' סימן ל"א. "ומדקות דיניהם, מחט שנמצא בעובי בית הכסות נמצא עליה קורט דם, בידוע שהוא קודם שחיטה, לא נמצא עליה קורט דם, בידוע שהוא לאחר שחיטה, למאי נ"מ — למקח וממכר".

לכוזרי היתה גירסא שונה מהגירסא שלפנינו חולין, ועפ"י גירסתו יוצא דין חדש, שגם אם לא נמצא קורט דם, הבהמה טריפה מספק, וכל הדיון הוא רק לגבי מקח וממכר, שמאחר והבהמה אינה טריפה מודאי אלא רק מספק — המקח אינו חוזר, והקונה אינו יכול לתבוע על כך את המוכר. ויש ראשונים הסוברים שמספק בטל המקח, שסו"ס הבהמה אינה ראויה לאכילה, ובחידוש לשיטתם דן הרב י" בלומנפלד שם במאמרו¹⁵. והרב זוין שליט"א דן שם בגירסת הכוזרי ומסיק שבין אם נמצא קורט דם ובין אם לאו — אסורה הבהמה, והיא כשיטת הרמ"א יו"ד סי' מ"ח סע' ח'.

שם שם. "ואמרו אין דריסה לשועל".

בגמרא שתי לשונות אם יש דריסה לשועל. וכל הפוסקים מתמירים מספק, ומפרשי הכוזרי דנים, מה מקור שיטתו להקל בכך¹⁶. שם שם. "מים זכים ונקב פסול בריאה וכשר בכוליא".

כל הפוסקים מסכימים, שמים זכים כשרים בריאה, ומפרשי הכוזרי תמהו על מה שכתב. והרב זוין שליט"א במאמרו כתב להוכיח שאכן נפלה טעות סופר בדברי הכוזרי, ולדינא מודה גם הכוזרי, שמים זכים כשרים בריאה¹⁷.

15 סיני שם.

16 ס' מפרשי הכוזרי.

17 סיני שם.